https://ecs.ui.ac.ir/?lang=en

Journal of Endowment & Charity Studies
E-ISSN: 3115-7475
Vol.1, Issue.1, No.1, 2023, pp 107-128
Received: 10/10/2022 Accepted: 24/12/2022

Research Paper

The Challenges and Issues of Charity Work in Marginalized Regions

Zahra Mirhosseini*
Assistant professor, Department of Women and Family Studies, Faculty of Social Sciences and Economics, Alzahra University, Tehran, Iran
z.mirhosseini@alzahra.ac.ir
Sanaz Pishdar
MA in Women's Studies, Department of Women and Family Studies, Faculty of Social Sciences and Economics, Alzahra University, Tehran, Iran
sanaz.pishdar1376@gmail.com
Nashmil Beygmohammad Balaneji
MA in Women's Studies, Department of Women and Family Studies, Faculty of Social Sciences and Economics, Alzahra University, Tehran, Iran
beigmohamadnashmil@gmail.com

Introduction

Today, charities play an important part in diminishing poverty for the underprivileged in marginalized regions and are taken notice of by the authorities and different strata of people. Nevertheless, it seems that the charitable process has suffered tangible and intangible harms, bringing it face-to-face with challenges in these regions when endeavoring to perform services. Neglecting such harms and challenges may lead to deviations in performance and results in charity work as a whole in society. Hence, it is vital to study the various aspects of such activities, identify challenges in these regions, and evaluate charitable services in marginalized regions. In this research, efforts have been made to study the lived experiences of people involved in charity work in marginalized regions using a qualitative and sociological analytical approach. The research aims to identify challenges related to charity work in marginalized regions using the qualitative research method and conducting in-depth qualitative interviews with benefactors and individuals who have experienced charitable work in these regions. This research seeks to answer the questions of what experiences benefactors have in charity work in marginalized regions and their descriptions of it. Also, it asks the question of what they consider to be the most important challenges in charity work in these regions.

Methodology

The present research has been conducted using the qualitative method and a phenomenological approach. The researchers have conducted in-depth semi-structured interviews in an effort to identify and study the challenges faced in charity work in marginalized regions by understanding the descriptions and interpretations of the participants. Eventually, 17 men and women who had the experience of charity work for the period of at least one year in a charitable institution and registered NGOs were interviewed. The interviewees included 6 men and 11 women in the 22-36 age bracket. All the participants were selected using purposeful snowball sampling until data saturation. Furthermore, efforts were made to select

*Corresponding Author
Mirhosseini, Z., Pishdar, S., & Beygmohammad Balaneji, N. (2023). The Challenges and issues of charity work in marginalized regions. *Journal of Endowment & Charity Studies*, *1*(1), 106-128. http://dx.doi.org/10.22108/ecs.2022.135360.1028

3115-7475 © The Author(s). Published by University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0).
http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

interviewees from among active benefactors in different parts of the country, such as the marginalized areas of the cities of Tehran, Urmia, Bandar Abbas, Rasht, Isfahan, Mashhad, etc., aiming to observe maximum diversity and interview knowledgeable participants. Each interview lasted for the duration of 25-50 minutes. Prior to the interview, complete explanations were provided about the research and its objectives to comply with research ethics. The consent of the participants was obtained and interviews were recorded. Data analysis was performed immediately following each interview. The recorded files were initially transcribed and then analyzed. The 7-step Colaizzi method of data analysis was used.

Findings

Overall, the findings of the research, which are the outcome of the analysis of interviews conducted with the benefactors, were classified in two main categories. The main category is the “internal and regional characteristics”, including the three subcategories of “the space and fabric of marginalized areas”, “vicious circle of poverty and marginalization”, and “internalized feelings of deprivation and neediness”. The second category is the “structure of charitable organizations”, which refers to the challenges and welfare issues in marginalized regions, and includes the subcategories of the “domination of traditional and religious models over charitable work”, “lack of models and perspectives”, “charity as housing”, “relations between benefactors and the government”, and “reciprocal distrust and lack of interaction with the residents”. The findings of the research suggest that, in many cases, benefactors perform charity work for personal satisfaction and spiritual peace rather than providing support for the deprived. Therefore, is not central for the results of their actions to lead to empowerment and self-sufficiency. Furthermore, the findings of the research indicate that the lack of trust between the benefactors and local residents is an important issue. This has been categorized under “reciprocal distrust and lack of interaction with the residents”. Also, the subcategories of “lack of models and perspectives” and “charity as housing” are some of the structural challenges in charity work in marginalized regions.

Discussion and conclusion

Overall, the findings of the present research indicate that charities and charity work requires review and reform in Iran. Under the present circumstances, such activities lead mostly to the reproduction of poverty and marginalization rather than the eradication of poverty and marginalization. This process creates challenges for the benefactors and charities, while its continuation may also lead to further social harms in these regions. Neglecting the empowerment of the deprived population, their education, and allowing them eventual independence and self-sufficiency are some of the other challenges in charity work. According to nearly all the interviewees, a large number of people expect to receive financial assistance for their livelihood from benefactors. As such, individuals become dependent and make no efforts to leave the cycle of poverty and deprivation, considering support, particularly financial support, to be the duty of the government and charities. It is, therefore, essential to focus more attention on charity work with specialized actions and expertise, benefit from social workers, compile a model and provide perspective, and concentrate on marginalized regions to provide long-term services by improving relations between the benefactors, local residents, and regional authorities.

Keywords

Charity work, Family, Marginalized Regions, Poverty, Social issues.

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

مطالعات وقف و امور خیریه

دوره ۱، شماره ۱، شماره پیاپی(۱)، ۱۴۰۲،ص۱۲۸-۱۰۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۰۳

مقاله پژوهشی

چالش‌ها و مسائل انجام امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین

زهرا میرحسینی [*۱]، ساناز پیش دار [۲] و نشمیل بیگ محمد بالانجی [۳]

۱. استادیار، گروه مطالعات زنان و خانواده، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد، دانشگاه الزهرا، تهران، ایران

z.mirhosseini@alzahra.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد، گروه مطالعات زنان، حقوق زن در اسلام، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد، دانشگاه الزهرا، تهران، ایران

sanaz.pishdar1376@gmail.com

۳. کارشناسی ارشد، گروه مطالعات زنان، زن و خانواده، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد، دانشگاه الزهرا، تهران، ایران

beigmohamadnashmil@gmail.com

چکیده

امروزه فعالیت‌های خیرخواهانه متعددی در مناطق مختلف کشور در حال انجام است که اگرچه رویکرد مثبتی به این قبیل فعالیت‌ها وجود دارد، فرایند امر خیر نیز با چالش‌ها و مسائل متعددی همراه است. در این مقاله تلاش شده است تا چالش‌ها و مسائل انجام امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین مطالعه شوند.این پژوهش کیفی و پدیدارشناسانه است و به‌منظور جمع‌آوری داده‌ها با ۱۷ نفر که تجربه دست‌کم یک سال فعالیت در امور خیر داشته و در برنامه‌ها و فعالیت‌های خیریه در این مناطق مشارکت داشته‌اند، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته صورت گرفت و داده‌های جمع‌آوری‌شده با روش کلایزی تحلیل شدند.نتایج تحقیق نشان می‌دهند چالش‌ها و مسائل انجام امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین در دو مقوله اصلی «ویژگی‌های درونی و منطقه‌ای» و «عوامل ساختاری و نهادی امر خیر» و هشت مقوله فرعی «فضا و بافت مناطق حاشیه‌نشین»، «درگیرشدن در دور باطل فقر و حاشیه‌نشینی»، «احساس فقر و نیازمندی درونی‌شده»، «سیطره الگوی سنتی و مذهبی بر امر خیر»، «فقدان الگو و چشم‌انداز»، «خیریه به‌مثابه مسکن»، «مناسبات و روابط خیرین و دولت» و «بی‌اعتمادی دوسویه و عدم تعامل با ساکنان» دسته‌بندی می‌شوند.درمجموع به نظر می‌رسد رویه فعلی ارائه خدمات خیر در مناطق حاشیه‌نشین بیش از آنکه به رفع محرومیت، توانمندسازی ساکنان و کاهش پدیده حاشیه‌نشینی منجر شود، موجب وابستگی ساکنان به خیرین و بازتولید فقر و حاشیه‌نشینی شده است؛ از این رو، امر خیر و ارائه خدمات خیرخواهانه نیازمند اصلاح و بازنگری است.

واژه های کلیدی:

آسیب‌های اجتماعی، امور خیر، خانواده، فقر، مناطق حاشیه‌نشین

*نویسنده مسئول

میر حسینی، ز.، پیش دار، س.، و بیگ محمد بالانچی، ن. (۱۴۰۲). چالش‌ها و مسائل انجام امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین. *مطالعات وقف و امور خیریه*، ۱ (۱)، ۱۰۷-۱۲۸. http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

3115-7475© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0)

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

۱- مقدمه و بیان مسئله

از گذشته‌های دور انجام امور خیریه و ارائه خدمات خیریه و داوطلبانه به نیازمندان وجود داشته و کمک‌های مردمی در قالب صدقات و خیرات صورت می‌گرفته که در بیشتر ادیان الهی، به‌ویژه اسلام به آن سفارش بسیار شده است. در این قبیل کمک‌ها که به‌صورت فردی و غیر سازمان‌یافته انجام می‌شده، محور اصلی کمک‌های مالی و معیشتی بوده است. بعد از انقلاب صنعتی و تغییر و تحولات اجتماعی همراه با توسعه شهرنشینی، مهاجرت، گسترش فقر و محرومیت، شکل‌گیری نیازهای جدید و متنوع انسانی و همچنین، تغییر مفاهیم اجتماعی و سیاست‌های دولت‌ها در جهت تحقق اهداف رفاه اجتماعی، تغییرات بسیاری در امر خدمت‌رسانی و کمک به افراد نیازمند به وجود آمد؛ ازجمله، ایجاد و توسعه مددکاری اجتماعی، نهادها و سازمان‌های حمایتی و رفاهی، مصوبات و مقررات ملی و بین‌المللی و توسعه سازمان‌های مردم‌نهاد و سمن‌ها و نیز تغییرات و تحولات در امر خدمت‌رسانی و ارائه خدمات حمایتی و خیرخواهانه به محرومین و افراد کم‌برخوردار در دهه‌های اخیر (زاهدی اصل، ۱۳۸۸: ۲-۸)؛ به طوری که در حال حاضر در ایران، علاوه بر وجود نهادها و سازمان‌های دولتی نظیر کمیته امداد، سازمان بهزیستی، بنیاد مستضعفان و جانبازان و ... تعداد زیادی مؤسسات خیریه، سازمان‌های مردم‌نهاد و سمن‌ها، گروههای جهادی و داوطلبانه خیرین در حوزه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و ... در اقصی‌نقاط کشور مشغول به فعالیت و ارائه خدمات به محرومین و نیازمندان هستند.

سمن‌ها[1] و گروههای داوطلبانه‌ای که در قالب خیریه‌ها و خیرین اقدام به ارائه خدمت به افراد و گروههای اجتماعی نیازمند می‌کنند، علاوه بر اقشار و گروههای مختلف اجتماعی که تحت حمایت دارند و به آنها توجه می‌کنند، اغلب تلاش دارند به‌منظور شناسایی نیازمندان واقعی یا افرادی که بیشتر به حمایت‌های آنها نیاز دارند، در مناطق مختلف کشور خدمت‌رسانی کنند. یکی از مکان‌ها و حیطه‌هایی که همواره مورد توجه خیرین برای انجام امور خیر و رسیدگی به اوضاع محرومین و ساکنان محلی بوده، مناطق حاشیه شهرها است. بیشتر این مناطق به علت محرومیت از امکانات شهری و همچنین فقر، مستعد حمایت‌اند. حاشیه‌ها دارای ویژگی‌های منحصربه‌فردی هستند که تجربه زندگی در این مکان‌ها آن را به‌نوعی متمایز از زندگی شهری و فضاهای شهری می‌کند. بسیاری از این مناطق دور از نواحی نسبتاً توسعه‌یافته شهری است و بیشتر ساکنان آن مهاجرینی هستند که از نقاط مختلف کشور و با هدف زندگی در شهر و دستیابی به شغل و درآمد در آنجا ساکن شده‌اند.

مناطق حاشیه‌نشین اغلب با طیف وسیعی از چالش‌ها و مشکلات مواجه‌اند. مسائلی نظیر ناامنی و احساس ناامنی اجتماعی (خوش‌قامت و پارسازاده، ۱۳۹۵: ۷۸؛ عبدی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۹۲)، کمبود منابع و امکانات زندگی شهری و تأمین آب آشامیدنی، شرایط نامساعد بهداشتی و درمانی (Das et al, 2017: 1888-1889 ; Latif et al, 2016: 74)، شیوع اعتیاد و مصرف مواد مخدر (درویشی، ۱۳۹۳: ۶۱۳) و از همه مهم‌تر فقر و مسائل و مشکلات معیشتی (نقدی و زارع، ۱۳۹۱: ۷۷؛ نصر اصفهانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۸)؛ به طوری که بسیاری از ساکنان مناطق حاشیه‌نشین با طیف وسیعی از

---

[1] - سازمان‌های غیردولتی یا سمن‌ها، گروههای داوطلبانه‌ای هستند که عمدتاً غیرانتفاعی و غیردولتی بوده‌اند و در سطح محلی، ملی یا بین‌المللی برای خدمت‌رسانی یا سیاست‌گذاری عمومی به‌طور فردی یا سازمانی فعالیت می‌کنند و هدف آنها ارتقای سطح زندگی افراد و فراهم‌کردن خدمات اجتماعی برای آنهاست (Karns,2016 ؛ لطفی،۱۳۹۸). در حال حاضر در بسیاری از کشورهای صنعتی و غیرصنعتی تعداد سازمان‌های مردم‌نهاد و سمن‌ها با رشد فزاینده‌ای روبه‌رو است و موجب شده است این سازمان‌ها به‌عنوان یکی از محورهای اصلی گسترش رفاه اجتماعی در سطوح ملی ایفای نقش کنند (لطفی، ۱۳۹۸: ۵۵).

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

مشکلات تغذیه‌ای، مسکن و شرایط نامساعد بهداشتی و درمانی، کمبود امکانات آموزشی و خدماتی و مواردی نظیر این روبه‌رو هستند (Latif et al, 2016: 74).

مجموعه‌ای از مسائل که موجب شده است مناطق حاشیه‌نشین به‌عنوان محلات پرآسیب و محروم مورد توجه گروههای مختلف خیریه قرار گیرند و هر ساله تعداد زیادی از خیرین در گروههای داوطلبانه به‌صورت جمعی و فردی یا در قالب سازمان‌های مردم‌نهاد برای ارائه خدمت‌رسانی در این مناطق حاضر شوند. این مسئله اگرچه به سبب اقدامات انسان‌دوستانه و حمایتی جای قدردانی و شعف دارد، تداوم این پدیده در اطراف شهرها و گسترش پدیده حاشیه‌نشینی این سؤال را در ذهن ایجاد می‌کند که چگونه با وجود خدمات حمایتی همچنان فقر و آسیب‌های اجتماعی در این مناطق وجود دارد و تعداد زیادی از ساکنان همچنان در این مناطق بعد از سالیان سال، سکنا دارند؛ به طوری که نتایج تحقیق میرحسینی و همکاران (۱۳۹۹) نشان می‌دهند باقی‌ماندن در دور فقر و محرومیت و زندگی شبه شهری و موقتی و همچنین شکل‌گیری سبک خاصی از زندگی در قالب حاشیه‌نشینی از پیامدهای زندگی در مناطق حاشیه‌نشین شده که چالش‌ها و مسائل زیادی را در این مناطق به وجود آورده است.

به نظر می‌رسد خدمت‌رسانی در مناطق حاشیه‌نشین اگرچه تا حدودی مسائل و چالش‌های روزمره برخی از ساکنان این مناطق را برطرف کرده یا کاهش داده است باوجود فعالیت‌های گسترده گروههای خیرین و سازمان‌های مردم‌نهاد و دولتی شاهد رشد آسیب‌های اجتماعی هستیم؛ به طوری که نتایج انجام‌شدهٔ برخی تحقیقات در حوزه آسیب‌های اجتماعی نشان می‌دهد در دهه اخیر مسائلی چون حاشیه‌نشینی، طلاق، فقر، اعتیاد و مسائلی نظیر این افزایش یافته است و بیش از یک هفتم جمعیت شهرهای تهران، مشهد، اهواز، تبریز، بندرعباس، زاهدان و کرمانشاه در مناطق حاشیه‌نشین و سکونتگاه‌های غیررسمی ساکن‌اند (ربانی و همکاران، ۱۳۸۵: ۹۱؛ سیدحسین‌زاده یزدی، ۱۳۹۹: ۳۴). این در حالی است که امروزه نهادهای خیریه گسترش یافته و تعداد بیشتری از نیازمندان را تحت پوشش خود قرار داده‌اند. با وجود این، به نظر می‌رسد اگرچه مؤسسات و نهادهای خیریه سهم مهمی در کاهش محرومیت اقشار نیازمند و کم‌برخوردار داشته‌اند، دچار آسیب‌های محسوس و نامحسوسی شده‌اند که فرایند خدمت‌رسانی و انجام امور خیر در این مناطق را با چالش مواجه کرده و غفلت از این آسیب‌ها و مسائل و رفع‌نکردن آنها ممکن است به انحراف در عملکرد و نتایج امر خیر در جامعه منجر شود. مسئله‌ای که مطالعه ابعاد این قبیل فعالیت‌ها و شناسایی چالش‌ها و مسائل انجام امور خیر در این مناطق و بررسی ابعاد امر خدمت‌رسانی مبتنی بر کنش خیرخواهانه را در مناطق حاشیه‌نشین ضروری می‌سازد.

با توجه به آنچه بیان شد در این تحقیق تلاش شده است با رویکردی کیفی و تحلیلی، جامعه‌شناختی تجربه زیسته افراد از انجام امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین مطالعه شود. هدف از انجام این پژوهش، شناسایی چالش‌ها و مسائل انجام امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین با استفاده از روش تحقیق کیفی و انجام مصاحبه‌های عمیق کیفی با خیرین و افرادی است که تجربه انجام امور خیر در این مناطق را دارند. این تحقیق در پی پاسخ به این سؤالات است که افراد خیر چه تجربه زیسته‌ای از انجام امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین دارند و چگونه آن را توصیف می‌کنند. همچنین، ازنظر این افراد مهم‌ترین مسائل و چالش‌های انجام امور خیر در این مناطق چه مواردی است.

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

۲- ادبیات پژوهش

۲-۱-پیشینه

مطالعه پیشینه تحقیق تا جایی که در منابع معتبر بررسی شد نشان می‌دهد تا کنون تحقیقی با عنوان این مقاله انجام نشده است؛ بااین‌حال با هدف بررسی منابع مرتبط با موضوع پژوهش، تحقیقات انجام‌شده در دو دسته کلی مطالعه شده‌اند. برخی تحقیقات به موضوع حاشیه‌نشینی و زندگی حاشیه‌نشینان مربوط است و برخی تحقیقات نیز به امور خیریه و مطالعه ابعاد فعالیت سمن‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد اشاره دارند که تا حدودی به موضوع پژوهش نزدیک‌اند و یافته‌های آنها به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به‌عنوان پیشینه تحقیق ارجاع‌پذیرند.

اوسالیوان[1] (2022) در پژوهشی با موضوع «سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO) و توسعه» به بررسی نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در توسعه بین‌المللی پرداخته است. این سازمان‌ها نقش مهمی در ریشه‌کن‌کردن فقر، گرسنگی و پایان‌بخشیدن به نقض حقوق بشر در سال‌های اخیر داشته‌اند. فعالیت‌های این سازمان‌ها در قالب مؤسسات خیریه، آژانس‌های داوطلبانه و سازمان‌های خصوصی و غیردولتی، در سطح مردمی آنها را قادر ساخته است تا از مجامع محلی حمایت کنند و افراد را برای مشارکت در توسعه توانمند سازند. این پژوهش بر این مسئله تأکید دارد که سازمان‌های مردم‌نهاد که وظیفه‌محورند و افرادی با منافع مشترک آن را هدایت می‌کنند، خدمات و وظایف بشردوستانه مختلفی را انجام می‌دهند، نگرانی‌های شهروندان را به دولت‌ها منتقل می‌کنند، سیاست‌ها را نظارت و مشارکت سیاسی در جامعه را تشویق می‌کنند.

هوانگ[2] (2019) در مقاله‌ای با موضوع «رفاه اجتماعی برای گروههای قومی حاشیه‌ای؛ سازمان‌های غیردولتی (NGO) در جنوب غربی چین» که براساس تحقیقات میدانی نویسنده انجام شده، منشأ فعالیت‌های دهها سازمان غیردولتی در چین را پژوهیده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهند باوجود اینکه این سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد اهداف متفاوتی ازجمله کاهش فقر، بازسازی بعد از فاجعه، حفاظت از محیط‌زیست و حفظ فرهنگ و ... را دنبال می‌کنند، چندین ویژگی مشترک دارند. نخبگان جامعه با شبکه‌های اطلاعاتی و ارتباطات گسترده، همه آنها را آغاز و مجوزهای اولیه را در قالب بودجه، فضای عملیاتی و نظاره و مشاوره از سازمان‌های مردم‌نهاد بین‌المللی دریافت کرده‌اند.

لانگ[3] (2012) در پژوهشی با موضوع «پاسخگویی سازمان‌های مردم‌نهاد در جامعه مدنی و حوزه عمومی»، با یک رویکرد انتقادی به بررسی نقش سمن‌ها در حوزه عمومی پرداخته است. نتایج این تحقیق به این یافته اشاره دارد که در کشورهای جهان سوم، سازمان‌های مردم‌نهاد به‌طور فزاینده‌ای در خدمت ایدئولوژی و تحت‌تأثیر آن قرار دارند.

در میان پژوهش‌های داخلی نیز به تحقیقات زیر اشاره می‌شود:

لطفی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه چالش‌های فراروی سمن‌های حمایتی برای مداخله در مسائل اجتماعی و بهبود وضعیت اقشار آسیب‌پذیر» که با استفاده از روش کیفی و نظریه مبنایی و مصاحبه‌های عمیق نیمه‌ساختاریافته با ۲۳ نفر از فعالان سمن‌ها و مشاهده ۳۴ سمن حمایتی انجام شده، به این نتایج دست‌یافته است که انجام «اقدامات خردمندانه و فردگرایانه»، محوری‌ترین چالش‌های پیش روی سمن‌ها است که تحت‌تأثیر ضعف سمن‌ها در ریشه‌یابی مسائل اجتماعی،

[1] - OSallivan
[2] - Huang
[3] - Lang

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

کوتاه‌مدت بودن، مقطعی و یک‌بعدی بودن فرایند توانمندسازی اقشار آسیب‌پذیر، عدم بهره‌مندی از مشارکت بومیان و مردم محلی و حیطه فعالیت و گستره موضوعی و جغرافیایی آنها قرار دارد.

کرمی و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و ارزیابی عملکرد انواع سازمان‌های مردم‌نهاد در ایران» تلاش کردند ضمن تعریفی از سازمان‌های مردم‌نهاد و نقش آنها در حل مسائل و مشکلات، به بررسی و ارزیابی عملکرد آنها در شهر شیراز بپردازد. در این تحقیق، شاخص‌های ارزیابی با استفاده از تکنیک تحلیل سلسله‌مراتبی و نظر خبرگان، شناسایی و بر اساس آن، سازمان‌ها رتبه‌بندی شده‌اند. جامعه آماری این پژوهش، کلیه سازمان‌های مردم‌نهاد در شهر شیراز است که تعداد آنها ۴۲۵ واحد گزارش شده است که از میان آنها درنهایت، ۲۵ واحد، حاضر به همکاری شده‌اند.

رازقی و لطفی خاچکی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی چالش‌های بقا و پایداری سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه آسیب‌های اجتماعی؛ با تأکید بر رابطه آنها با دولت» و با روش گرندد تئوری با ۲۵ نفر از فعالان و بنیان‌گذاران سمن‌های فعال در حوزه آسیب‌های اجتماعی، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته انجام داده‌اند. در یافته‌های این تحقیق از «چالش‌های جذب و مدیریت منابع انسانی، فقدان روندهای پایدار برای تولید منابع مالی، کمبود سرمایه اجتماعی، نگاه حداقلی و نبود دید کلان و جامع نسبت به مسائل اجتماعی و چالش‌های برنامه‌ریزی و نظارت» به‌عنوان مهم‌ترین چالش‌های درونی سمن‌ها و از مقوله‌های «رابطه با جامعه و شهروندان، رابطه با دولت و رابطه با سایر سمن‌ها»، به‌عنوان چالش‌های برون‌سازمانی سمن‌ها نام برده شده است.

تمایز این تحقیق با مطالعات انجام‌شده در این حوزه ابتدا کیفی‌بودن این پژوهش و شنیدن روایت‌های خیرین درخصوص چالش‌ها و مسائل انجام امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین است؛ در حالی که در تحقیقات گذشته، بیشتر بر ابعاد سازمان‌های مردم‌نهاد درخصوص توانمندسازی یا ارزیابی عملکرد سمن‌ها تمرکز داشته‌اند و به چالش‌ها و مسائل انجام امور خیر به‌ویژه در مناطق حاشیه‌نشین، پرداخته نشده است.

بهار و فروغی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «واکاوی نقش خیریه‌ها در تولید و تداوم فقر زنانه»، با استفاده از روش کیفی و نظریه زمینه‌ای چارمز و انجام مصاحبه عمیق کیفی با ۲۰ زن سرپرست خانوار یا زنان نیازمند مراجعه‌کننده به خیریه‌های شهر اصفهان، به بررسی مفهوم زنانه‌شدن فقر با عنایت به تجربه‌های زیسته زنان مشارکت‌کننده در پژوهش پرداخته و تلاش کرده‌اند تا فهم تأثیر انجمن‌ها و سازمان‌های خیریه را در «بازتولید فقر» در جامعه بررسی کنند. یافته‌های تحقیق مذکور در مجموع دربردارندهٔ شش مفهوم اولیه، دو مقوله مرکزی و یک مقوله هسته‌ای است. مقولات عمده شامل دو مقوله «اصرار بر تسلط اقتصادی» و «ابقای انفعال اجتماعی» از سوی خیریه‌ها بر زنان بود. محققان در این پژوهش تأکید دارند فعالیت‌های مبتنی بر کمک‌رسانی در خیریه‌ها بنیانی مردسالار دارند که با قراردادن زنان نیازمند در موضعی نابرابر، زمینه فقیرترشدن آنان و تداوم و بازتولید فقر را برای زنان فراهم می‌کنند؛ از این رو، این تحقیق به این نتیجه دست یافته است که خیریه‌ها و الگوی کمک‌رسانی آنها، در شرایط فعلی برای زنان «بازتولید انقیاد» می‌کند.

۲-۲- چهارچوب مفهومی

باتوجه به سنت پژوهش کیفی برای انجام این تحقیق، نظریه یا نظریاتی به‌عنوان چارچوب نظری اساس کار قرار نگرفته است؛ بااین‌حال این به معنای خالی‌بودن ذهن از مباحث نظری نبوده و تلاش شده است به نظریات مربوطه، به‌عنوان چارچوب مفهومی ارجاع و استناد شود. نظریه فرهنگ فقر و همچنین، عدم ادغام اجتماعی که در ادامه بدان‌ها پرداخته شده، دو رویکرد

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

نظری است که با توجه به سنت پژوهش کیفی، به آنها به‌عنوان چارچوب مفهومی تحقیق ارجاع و استناد شده است. به این رویکردهای نظری، به‌عنوان ابزارهای روش کیفی در مراحل جمع‌آوری داده‌ها و نیز تفسیر و تجزیه‌وتحلیل نتایج، ارجاع و استناد شده است (بهار و فروغی، ۱۳۹۷: ۳۳).

۲-۲-۱- نظریه فرهنگ فقر

در نظریه فرهنگ فقر[1] که به نظریه اسکار لوییس[2] (1998) مشهور است، بر این مسئله تأکید شده که فرهنگ فقر واکنشی به جایگاه طبقه‌ای از جامعه است که تحت‌تأثیر ساختارهای جامعه و به لحاظ اقتصادی به حاشیه رانده می‌شود و فرهنگی را شکل می‌دهد که از نسلی به نسل دیگر، منتقل و موجب می‌شود فرزندان این افراد و خانواده‌ها هم در تله محرومیت[3] و دور باطل فقر که مجموعه‌ای است درهم‌تنیده از فقر، ضعف جسمانی، انزوا و بی‌قدرتی و آسیب‌پذیری، در این مناطق باقی بمانند و علاوه بر آنکه تحت‌تأثیر این محرومیت‌ها توان رهایی از این شرایط و مشکلات را ندارند، هر روز نیز بر مسائل و مشکلاتشان افزوده شود (چمبرز، ۱۳۷۷: ۱۴۰). ازنظر اسکار لوییس، مهم‌ترین شاخص‌های فرهنگ فقر عبارت‌اند از مشارکت‌نکردن فقرا در اقدامات مؤسسات عمومی به‌عنوان عضوی از جامعه، استفاده‌نکردن یا بهره‌برداری ناچیز از خدمات عمومی و دولتی، بی‌اعتمادی به نهادها و سازمان‌های دولتی، تنفر از پلیس، دریافت وام از رباخواران با بهره سنگین، محرومیت کودکان از حمایت‌های خانوادگی و اجتماعی، سن پایین آغاز روابط جنسی، خرید اسباب و لباس کهنه، پرخاشگری و نزاع‌های فردی و جمعی، زندگی در خانه‌های کوچک، پرجمعیت و نامناسب، پایین‌بودن سطح درآمد و ناتوانی در تأمین معاش، بی‌سوادی و کم‌سوادی، کار کودکان و زنان (عنبری و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۱۴ به نقل از Lewis, 1998). ارتباط این نظریه با موضوع این پژوهش از آن نظر است که در بسیاری مواقع باقی‌ماندن در فقر و زندگی در مناطق حاشیه‌نشین تحت‌تأثیر فرهنگ فقر شکل می‌گیرد و علاوه بر ایجاد دور باطل فقر، موجب ایجاد مسائل و چالش‌هایی در فرایند فقرزدایی و توفیق فعالیت‌های خیرخواهانه انجمن‌ها و سمن‌ها در این مناطق می‌شود.

۲-۲-۲- حاشیه‌نشینی و عدم ادغام اجتماعی

احساس فقر و طرد اجتماعی ازجمله دلایلی است که در بروز مسائل و چالش‌های مناطق حاشیه‌نشین مؤثر است و فرایند انجام امور خیر را در این مناطق با دشواری همراه می‌سازد. طرد اجتماعی به‌نوعی دربردارندهٔ مفهوم محروم‌کردن برخی افراد و تبدیل آنها به گروههای حاشیه‌ای است؛ محرومیتی که ناشی از عدم ادغام اجتماعی افراد به دلیل برخی ویژگی‌های جمعیت‌شناختی نظیر سن، جنسیت، مذهب و قومیت است. گیدنز[4] (2001) عدم ادغام اجتماعی را شرایطی توصیف می‌کند که از سوی جامعه و بر اثر مجموعه‌ای از محرومیت‌ها و ناکامی‌های اجتماعی بر افراد یا گروههای خاصی در جامعه تحمیل می‌کند؛ به نحوی که امکان فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی برای آنها محدود یا غیرممکن می‌شود. مفهوم ادغام اجتماعی یک فرایند چندبعدی و پیچیده است که دربردارندهٔ طیف وسیعی از محرومیت‌هاست که با نبود یا کمبود امکانات، قوانین حمایتی، دسترسی به خدمات و شبکه‌های ارتباطی، عدم امکان شرکت در فعالیت‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی همراه است. به نظر می‌رسد ساکنان مناطق حاشیه‌نشین نیز به‌نوعی از طرد اجتماعی و عدم ادغام اجتماعی رنج می‌برند که

---

[1] - Poverty Culture
[2] - Lewis
[3] - Trap Deprivation
[4] -Giddens

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

باوجود تلاش سمن‌ها و خیریه‌ها برای پیوندزدن این افراد به جامعه و ادغام اجتماعی همچنان توفیق چندانی حاصل نشده است.

۳- روش پژوهش

این تحقیق با استفاده از روش کیفی و انجام مطالعات پدیدارشناسانه صورت پذیرفته است. در پدیدارشناسی، محقق یک پدیده را ازطریق کنشگرانی تفسیر یا توصیف می‌کند که در فرایند تحقیق مشارکت می‌کنند و پدیده مدنظر را تجربه کرده‌اند. آنچه پژوهشگر مدنظر قرار می‌دهد تجربه زیسته مشترک مشارکت‌کنندگان و چگونگی شکل‌گیری این تجربه در آنها است که با هدف تشریح ماهیت پدیده مدنظر، درنهایت به فهم لایه‌های زیرین این تجربیات مشترک منجر می‌شود (کرسول[1]، ۱۳۹۴: ۸۱-۸۰).

۳-۱- نحوه گردآوری داده‌ها و انتخاب نمونه‌ها

در پژوهش حاضر محققین تلاش کرده‌اند تا با انجام مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته و عمیق، چالش‌ها و مسائل امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین را ازطریق درک توصیفات و تفاسیر مشارکت‌کنندگان مطالعه و شناسایی کنند. مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته کیفی نوعی از انواع مصاحبه‌ها در پژوهش کیفی است که تلاش دارد تا با محور قرار دادن تعدادی سؤال اصلی و محوری و طرح سؤالات منعطف و معطوف، به پاسخ هر یک از مشارکت‌کنندگان، داده‌های تحقیق را جمع‌آوری کند. سؤالات محوری این پژوهش به شرح زیرند:

- افراد مشارکت‌کننده فعالیت‌های خیرخواهانه را چگونه درک و توصیف می‌کنند؟
- بنا بر روایت مشارکت‌کنندگان، ساکنان مناطق حاشیه‌نشین چه واکنشی به فعالیت‌های خیرخواهانه و امور خیر دارند و چگونه با آن مواجه می‌شوند؟
- افراد مشارکت‌کننده چه چالش‌ها و مسائلی را درخصوص فرایند امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین مطرح می‌کنند؟
- مشارکت‌کنندگان در جهت ارتقای امور خیر و اثربخشی این فعالیت‌ها در مناطق حاشیه‌نشین چه پیشنهاداتی ارائه می‌کنند؟

درمجموع، ۱۹ فرد که دست‌کم تجربه یک سال فعالیت در امور خیر را داشتند، برای انجام مصاحبه انتخاب شدند که دو نفر به علت نداشتن تجربه فعالیت در مناطق حاشیه‌نشین، از فرایند تحقیق کنار گذاشته شدند و درنهایت، با ۱۷ نفر مصاحبه عمیق کیفی صورت گرفت. علاوه بر این، با هدف رعایت حداکثر گوناگونی و مصاحبه با مطلعین آگاه، تلاش شد تا افراد مصاحبه‌شونده از میان کسانی انتخاب شوند که تجربه فعالیت در مناطق مختلف حاشیه‌نشین کشور را داشته باشند؛ از این رو، بسیاری از افراد تجربه فعالیت در مناطق حاشیه‌نشین شهرهای تهران، ارومیه، بندرعباس، رشت، اصفهان، مشهد و ... را داشتند. همچنین، برای اطمینان از فعال‌بودن افراد در امور خیر تلاش شد تا افراد مصاحبه‌شونده از میان افرادی انتخاب شوند که دست‌کم یک سال در یکی از مؤسسات خیریه عضویت و فعالیت داشته باشند. هر مصاحبه در حدود ۲۵-۵۰ دقیقه به طول انجامید و سعی شد تا مکان مصاحبه با توافق با مشارکت‌کننده و اغلب در دفتر وی انجام شود. پیش از انجام هر مصاحبه، با هدف رعایت اصول اخلاق پژوهش، توضیحات کاملی درخصوص تحقیق و اهداف آن و سؤالات مصاحبه ارائه شد و همواره

[1] - Cereswell

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

تلاش شد تا مصاحبه‌ها با رضایت کامل فرد مشارکت‌کننده به‌طور داوطلبانه انجام شوند. هر مصاحبه با اجازه مشارکت‌کننده ضبط شد و به وی اطمینان داده شد که مصاحبه‌ها کاملاً محرمانه‌اند و بعد از پایان تحقیق بلافاصله پاک خواهند شد.

روش نمونه‌گیری در این تحقیق مبتنی بر روش نمونه‌گیری هدفمند و گلوله برفی است و انتخاب نمونه‌ها تا جایی پیش رفته است که به‌اصطلاح اشباع داده رخ داده است. منظور از اشباع داده در تحقیق کیفی آن است که محقق به جایی برسد که از دل مصاحبه‌ها، داده جدیدی استخراج نکند و داده‌ها تکراری شوند (Silverman, 2013: 199-200). آنچه در نمونه‌گیری کیفی حائز اهمیت است مصاحبه با مطلعین آگاه و به‌اصطلاح افرادی است که بتوانند حداکثر اطلاعات و داده‌های غنی را در اختیار محققین قرار دهند؛ زیرا در پژوهش کیفی گویایی نمونه مهم است نه تعداد آن (محمدپور، ۱۳۹۰: ۳۴).

۳-۲- تحلیل داده‌ها

بعد از پایان هر مصاحبه، فرایند تحلیل داده‌ها بلافاصله آغاز شده است؛ به طوری که ابتدا فایل ضبط‌شدهٔ مصاحبه‌ها ابتدا به‌صورت متن، پیاده‌سازی شده و سپس در فرایند تحلیل قرار گرفته است. به‌منظور تحلیل داده‌ها از روش هفت‌مرحله‌ای کلایزی[1] استفاده شده است. بدین ترتیب، در گام نخست، محقق تجربه‌های شخصی خود از پدیده مدنظر را بازبینی کرده و آن را درنهایت به کنار گذاشته و اپوخه کرده است. در مرحله بعد، متن هر مصاحبه بعد از پیاده‌سازی چندین بار خوانش شد تا محقق بدان مسلط شود. در گام بعدی، اظهارات مهم با توجه به صحبت‌ها و روایت‌های هر مشارکت‌کننده و با توجه به موضوع تحقیق، استخراج و به‌اصطلاح کدگذاری اولیه شدند. در مرحله بعدی، هر یک از این کدها با یکدیگر، مقایسه و درنهایت، بعد از حذف و ادغام در قالب مقوله‌های اولیه ارائه شدند و به ترتیب این مراحل تا رسیدن به مقولات و مضامین اصلی و همچنین، توصیفات ساختی و ساختاری از پدیده مدنظر ادامه یافته است.

به‌منظور افزایش اعتبار یافته‌ها در فرایند هر مصاحبه تلاش شده است تا به‌منظور رسیدن به اجماع و فهم دقیق‌تر آنچه مصاحبه‌شوندگان روایت می‌کنند، از فهم دقیق صحبت‌های آنان اطمینان کسب شود و درک مشترک به دست آید. علاوه بر این، در مرحله تحلیل داده‌ها نیز فرایند کدگذاری به‌صورت مشترک یا موازی انجام شد و درنهایت، فرد دیگری کدها را ارزیابی کرد. درنهایت، به‌منظور افزایش اعتبار یافته‌ها و پرهیز از ایجاد شائبه تفسیرهای فردی و شخصی در بخش گزارش یافته‌ها به نقل‌قول افراد ارجاع و استناد شده است.

۳-۳- سیمای مصاحبه‌شوندگان

همان‌طور که بیان شد در این پژوهش درنهایت، با ۱۷ زن و مرد که تجربه فعالیت در امور خیر را دست‌کم به مدت یک سال داشته و در یکی از مؤسسات خیریه و سمن‌های ثبت‌شده فعالیت کرده‌اند، مصاحبه عمیق کیفی شده است. مصاحبه‌شوندگان ۶ مرد و ۱۱ زن بودند که در فاصله سنی ۲۲ تا ۶۳ سال قرار داشتند. در جدول زیر شرح برخی ویژگی‌های زمینه‌ای افراد مصاحبه‌شونده ارائه شده است.

[1] - Colaizzi

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

جدول ۱- سیمای مصاحبه‌شوندگان

Table1- Participants' Characteristics

ردیف	کد	جنسیت	سن	وضعیت تأهل	تحصیلات	مدت سال‌های فعالیت در امور خیر	نوع فعالیت	محدوده و حوزه فعالیت
۱	۰۱	مرد	۴۴	مجرد	دکتری	۲۰ سال	مؤسس انجمن خیریه	مناطق کم‌برخوردار کل کشور
۲	۰۲	مرد	۶۳	متأهل	کارشناسی	۳۰ سال	مؤسس انجمن خیریه	مناطق کم‌برخوردار کل کشور
۳	۰۳	زن	۴۱	متأهل	دکتری	۱۵ سال	مؤسس انجمن خیریه	مناطق کم‌برخوردار کل کشور
۴	۰۴	زن	۵۳	متأهل	کارشناسی	۱۰ سال	مؤسس انجمن خیریه	استان اصفهان و مناطق مرکزی کشور
۵	۰۵	زن	۴۰	متأهل	دکتری	۱۰ سال	عضویت در خیریه	استان گیلان و مناطق شمالی کشور
۶	۰۶	مرد	۳۶	متأهل	کارشناسی ارشد	۴ سال	عضویت در خیریه	استان آذربایجان غربی و فعال در دفتر تسهیل‌گری و توسعه محلی ارومیه
۷	۰۷	مرد	۲۹	متأهل	کارشناسی	۲ سال	عضویت در خیریه	استان آذربایجان غربی
۸	۰۸	زن	۲۵	متأهل	کارشناسی ارشد	۲ سال	عضویت در خیریه	استان‌های جنوبی کشور
۹	۰۹	زن	۲۶	متأهل	کارشناسی ارشد	۲ سال	عضویت در خیریه	فعالیت در شهر بندرعباس
۱۰	۱۰	زن	۲۸	مجرد	کارشناسی ارشد	۳ سال	عضو مؤسسه خیریه	استان تهران
۱۱	۱۱	زن	۲۵	متأهل	کارشناسی ارشد	۲ سال	عضو مؤسسه خیریه	استان‌های جنوبی کشور
۱۲	۱۲	مرد	۳۷	مجرد	دکتری	۱۰ سال	مدیر مؤسسه خیریه	استان تهران و اصفهان
۱۳	۱۳	زن	۳۸	متأهل	دیپلم	۳ سال	عضویت در خیریه	استان تهران
۱۴	۱۴	مرد	۳۵	مجرد	دکتری	۱۰ سال	مدیر مؤسسه خیریه	سابقه فعالیت در گروههای جهادی و فعالیت در تهران و مشهد و مناطق کم‌برخوردار کشور
۱۵	۱۵	زن	۳۹	متأهل	کارشناسی	۴ سال	عضویت در مؤسسه خیریه	استان‌های تهران، اصفهان و کرج
۱۶	۱۶	زن	۳۹	متأهل	کاردانی	۱۵ سال	عضویت در خیریه و فعال در کمیته امداد	استان‌های جنوبی کشور و استان تهران

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

۱۷	۱۷	زن	۲۲ سال	مجرد	کارشناسی	۱ سال	عضویت در مؤسسه خیریه	سابقه همکاری با گروههای جهادی – تهران و شمال ایران

٤- گزارش یافته‌ها

در این بخش، گزارش یافته‌های تحقیق براساس تحلیل ۱۷ مصاحبه انجام‌شده درخصوص چالش‌ها و مسائل انجام امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین ارائه شده است. درمجموع، یافته‌های تحقیق در دو مقوله اصلی «ویژگی‌های درونی و منطقه‌ای» و «عوامل ساختاری و نهادی امر خیر» و هشت مقوله فرعی «فضا و بافت مناطق حاشیه‌نشین»، «درگیرشدن در دور باطل فقر و حاشیه‌نشینی»، «احساس فقر و نیازمندی درونی‌شده»، «سیطره الگوی سنتی و مذهبی بر امر خیر»، «فقدان الگو و چشم‌انداز»، «خیریه به‌مثابه مسکن»، «مناسبات و روابط خیرین و دولت» و «بی‌اعتمادی دوسویه و عدم تعامل با ساکنان»، دسته‌بندی می‌شوند که در ادامه به شرح آن پرداخته شده است. به‌منظور کاهش شائبه تفسیرهای شخصی به نقل‌قول مصاحبه‌شوندگان در این بخش ارجاع و استناد شده است.

٤-۱- ویژگی‌های درونی و منطقه‌ای

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند یکی از مهم‌ترین چالش‌ها و مسائل انجام امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین، در قالب مقوله اصلی «ویژگی‌های درونی و منطقه‌ای» این محلات دسته‌بندی می‌شود. علاوه بر این، تحلیل روایت‌ها و مصاحبه‌های مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد «فضا و بافت مناطق حاشیه‌نشین»، «درگیرشدن در دور باطل فقر و حاشیه‌نشینی» و «احساس فقر و نیازمندی درونی‌شده» در ایجاد این چالش‌ها و مسائل نقش اساسی دارند.

٤-۱-۱- فضا و بافت مناطق حاشیه‌نشین

تحلیل مصاحبه‌های انجام‌شده نشان می‌دهد «فضا و بافت مناطق حاشیه‌نشین» ازجمله بسترهایی است که در ایجاد چالش‌ها و مسائل امر خیر در مناطق حاشیه‌نشین تأثیرگذار است. بر این اساس، تکثر و تنوع قومی فرهنگی محله، ساختار محله و زندگی شبه‌روستایی، قوم‌گرایی و قبیله‌گرایی، اختلافات فرهنگی، نامناسب‌بودن محیط زندگی، نامناسب‌بودن وضعیت بهداشت و درمان، نبود امکانات زندگی و سکونتگاه‌های نامناسب، ازجمله مفاهیمی‌اند که از دل مصاحبه‌های کیفی استخراج شده‌اند و نشان‌دهندهٔ بافت و فضای چالش‌آفرین مناطق حاشیه‌نشین است. مصاحبه‌شونده کد (۳) دراین‌خصوص می‌گوید:

> «مشکلی که وجود دارد اینه که تعداد زیادی از ساکنان سواد ندارند و اطلاعات زیادی از رعایت بهداشت و حفظ سلامت خودشون ندارند. ازطرفی هم به لحاظ مالی و دوری مسافت اغلب به پزشک و دارو و درمان دسترسی ندارند. لبنیات و شیر و ماست مصرف نمی‌کنند، مگر اینکه خیرین براشون بیاورند؛ حتی زنان باردار هم خیلی تحت مراقبت‌های بهداشتی نیستند. هرچند وقت یکبار با مشکلات بسیار، پزشک متخصص به منطقه میاد ... اکثراً در خانه‌ها (بعضی مناطق در کوره‌هایی) زندگی می‌کنند که دسترسی به آب سالم و حمام هم ندارد».

یا مصاحبه‌شونده کد (۸) می‌گوید:

> «مشکلی که هست اینکه بسیاری از محلات حاشیه‌نشین به لحاظ نمای شهری شرایط مناسبی ندارند. دولت در فعالیت‌هایی که مربوط به بخش کالبدی هست، نقش زیادی می‌تواند داشته باشد. چون اگر بخواهیم خیابان‌های این محلات را آسفالت کنیم و برای افزایش امنیت چراغ بگذاریم به دولت نیاز داریم؛ اما متأسفانه توجه زیادی به این محلات نمی‌شه».

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

مصاحبه‌شونده کد (۱۳) درخصوص حساسیت‌های فرهنگی و تنوع قومیتی که در این مناطق موجود است و گاهی موجب احساس تبعیض و ناراحتی و اختلافاتی میان ساکنان می‌شود، می‌گوید:

«یکی از سختی‌های کار در محلات حاشیه‌نشین، فرهنگ‌ها و قومیت‌های متفاوت است که باعث میشه یکسری ناراضی باشند که به آنها توجه کمتری شده و در اولویت نیستند یا برخی معتمدین محلی ممکنه اقوام خودشون را در اولویت بگذارند. این در حالی هست که برای خیّر فرقی نمی کنه کسی که بهش کمک میکنه از چه قوم و دینی هست ... به نظرم با توجه به مشکلات اقتصادی و تورم که مردم روزبه‌روز دارن فقیرتر می‌شوند، این حساسیت‌ها بیشتر شده».

٤-١-٢- درگیرشدن در دور باطل فقر و حاشیه‌نشینی

تحلیل مصاحبه‌های انجام‌شده نشان می‌دهد ازنظر مشارکت‌کنندگان بسیاری از ساکنان مناطق به علت وجود مسائلی نظیر بیکاری و فصلی‌بودن مشاغل، اعتیاد و مصرف مواد مخدر، کودکان کار، عدم آگاهی و بی‌سوادی ساکنان، اثرات تورم و گرانی و درمجموع، درهم‌تنیدگی و پیچیدگی آسیب‌های حاشیه‌نشینی و ایجاد جذابیت کاذب و عدم توانمندسازی ساکنان، نگران باقی‌ماندن آنها در دور باطل فقر و زندگی حاشیه‌نشینی هستند؛ مسئله‌ای که موجب دشواری امر خدمت‌رسانی در این مناطق شده است. مصاحبه‌شونده کد (۱۶) در این خصوص می‌گوید:

«در مناطق حاشیه‌نشین لازم است خدمات متنوعی ارائه بدهیم؛ چون مشکلات متنوع است و افراد مسائل زیادی دارند؛ در حالی که در بسیاری از مناطق محروم، بیشتر مشکلات اقتصادی هست ... ازنظر من تفاوت زیادی بین مناطق محروم و کم‌برخوردار با مناطق حاشیه وجود دارد. مناطق حاشیه‌نشین به‌مراتب مسائل و مشکلاتشون بیشتر و کار هم براشون سخت‌تر هست».

درهم‌تنیدگی آسیب‌ها و وجود طیف وسیعی از مسائل اجتماعی، اغلب فرایند خدمت‌رسانی و کار خیر در این مناطق را با چالش‌های فراوانی مواجه می‌کند. مصاحبه‌شونده کد (۱۷) در این خصوص می‌گوید:

«مشکلی که در مناطق حاشیه‌نشین هست، وجود آسیب‌های اجتماعی بالاست. تعداد بچه‌های کار در این مناطق زیاد هست و حتی گاهی دزدی می‌کنند. عموماً افراد به هم وصل‌اند و نسبت خانوادگی دارند و اغلب ارتباط‌گرفتن باهاشون سخت هست و اثرگذاری بر آنها هم سخت‌تر».

٤-١-٣- احساس فقر و نیازمندی درونی‌شده

یکی از مهم‌ترین مقوله‌های به‌دست‌آمده از مصاحبه‌های انجام‌شده، «احساس فقر و نیازمندی درونی‌شده» است که تحت‌تأثیر سایر عوامل و مقوله‌های درونی و محیطی، موجب بروز چالش‌ها و مسائل امر خیر در مناطق حاشیه‌نشین شده است. مفاهیمی نظیر وابستگی به خیرین، تمارض به فقر و نداری، واکنش‌های طلبکارانه و انتفاعی برخی ساکنان، عدم استقلال و ترس از خودکفایی، انفعال ساکنان و واگذاری مسئولیت‌ها به خیرین، انتظار پول‌پاشی و تأمین زندگی از خیرین، عادت و وابستگی به دریافت کمک، تداوم و گسترش فقر محلی، عدم تمایل به خروج از محله، احساس تعلق محله‌ای کاذب، قبح‌زدایی از دریافت کمک، ازجمله مفاهیمی‌اند که بنا بر روایت مشارکت‌کنندگان نشان از احساس فقر و نیازمندی درونی‌شده در ساکنان دارد. یکی از خیرین (کد ۲) در این خصوص می‌گوید:

«تقریباً همه خدماتی که میدن، دریافت می‌کنند، گاهی پیش میاد بدون اینکه چیزی را لازم داشته باشن، به‌صرف اینکه توزیع میشه میرن و میگیرن ... یکی از این افراد بود که دختر نداشت؛ ولی دو دست جهیزیه از خیرین گرفته بود».

یا مصاحبه‌شونده کد (۴) درخصوص قبح‌زدایی از دریافت کمک می‌گوید:

«نکته‌ای که برام جالب هست و البته نگرانم میکنه، وابستگی بیش از حد ساکنان منطقه به خدمات خیریه هست. در گذشته معمولاً افراد خیلی سختشون بود که از کسی پول یا کمک بگیرند؛ ولی الان بعضی از این افراد توقع دارند خیرین تمام مشکلاتشون را حل کنه. ممکنه حتی کمک‌هایی که نیاز ندارند هم از ما بگیرند. مثلاً دیدم ماشین لباسشویی از خیرین گرفتن گذاشتن رو هم؛ یعنی منظورم اینه که اصلاً نیاز نداشته فقط خواسته بگیره».

٤-۲- عوامل ساختاری و نهادی امر خیر

دومین مقوله اصلی که دربردارندهٔ چالش‌ها و مسائل انجام امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین است، با عنوان «عوامل ساختاری و نهادی امر خیر» شناسایی و مقوله‌بندی شده است و شامل مقوله‌های فرعی «سیطره الگوی سنتی و مذهبی بر امر خیر»، «فقدان الگو و چشم‌انداز»، «خیریه به‌مثابهٔ مسکن»، «مناسبات و روابط خیرین و دولت» و «بی‌اعتمادی دوسویه و عدم تعامل با ساکنان» است که به‌نوعی به فرایندهای امر خدمت‌رسانی خیرخواهانه و ویژگی‌های این قبیل فعالیت‌ها و چالش‌هایی بر می‌گردد که خیرین در مناطق حاشیه‌نشین با آن روبه‌رو هستند.

٤-۲-۱- سیطره الگوی سنتی و مذهبی بر امر خیر

تحلیل مصاحبه‌های انجام‌شده نشان می‌دهد بنا بر روایت مشارکت‌کنندگان، «سیطره الگوی سنتی و مذهبی بر امر خیر» چالش‌ها و مسائلی را در امر خیر ایجاد کرده است. مفاهیمی نظیر نگرش به امور خیریه و انگیزه‌های خیرخواهانه، انجام کار خیر به‌مثابهٔ وظیفه دینی و مناسکی، ارضای احساس رضایتمندی و آرامش درونی، عدم استفاده صحیح از ظرفیت مددکاری اجتماعی، برجستگی نقش معتمدین محلی در ارائه خدمات، ارائه خدمات حمایتی و خیریه غیرسازمانی‌یافته و مبتنی بر روابط خویشاوندی و خدمات خیریه مناسکی و مناسبتی مفاهیمی‌اند که مشارکت‌کنندگان در این رابطه بیان می‌کنند. مصاحبه‌شونده کد (۱۲) درخصوص انگیزه‌های امر خیرخواهانه می‌گوید:

«بیشتر افراد خیر به دنبال احساس تکلیف دینی و انسانی یا ادای وظیفه اجتماعی این کارهای خیر را انجام می‌دهند. من هم احساس آرامش پیدا می‌کنم و اینکه می‌توانم مؤثر باشم؛ ولی گاهی توجهی به نحوه فعالیتشون ندارند و کارهاشون دردی از نیازمندان برطرف نمی کنه».

بنا بر تحلیل مصاحبه‌های انجام‌شده، به نظر می‌رسد رویکرد سنتی و مذهبی امور خیر موجب شده است تا در بسیاری مواقع فعالیت‌های خیرخواهانه مبتنی بر خدمات مناسکی و مناسبتی ارائه شود. مصاحبه‌شونده کد (۱۵) در این رابطه می‌گوید:

«معمولاً ما خدماتمون را در مناسبت‌های خاص مثل اربعین و ماه مبارک رمضان و عید قربان و ... سالانه به خانواده‌های نیازمند می‌دهیم. از کمک‌های مردمی هم استفاده می‌کنیم و گاهی هم سبد کالا تهیه می‌کنیم یا قربانی می‌کنیم و در این محلات توزیع می‌کنیم ... گروه خیریه‌ای هستیم که از آشناهای خودمون شروع کردیم و در حال حاضر تعداد زیادی از خانواده‌ها را در مناطق حاشیه شهر تهران و اصفهان و کرج تحت پوشش داریم».

علاوه بر این، برخی مشارکت‌کنندگان در توضیح ساختار خیریه‌ای که در آن مشغول به فعالیت‌اند، به هسته خویشاوندی آن اشاره دارند که در بسیاری مواقع تحت‌تأثیر انگیزه‌های خیرخواهانه و با مشارکت بستگان برای کمک به افراد نیازمند و ارائه خدمات خیریه شکل می‌گیرند و به‌طور سنتی فعالیت می‌کنند. مصاحبه‌شونده کد (۰۶) درخصوص نحوه شناسایی نیازمندان می‌گوید:

«معمولاً برای پیداکردن افراد نیازمند سعی می‌کنیم در محله پرسه بزنیم و مراجعه و تحقیقات محلی داشته باشیم یا از هیئت‌امنای مسجد و افراد معرف محلی نیازمندان را شناسایی کنیم».

نکته جالب‌توجه آنکه عده زیادی از مشارکت‌کنندگان نحوه شناسایی افراد نیازمند را به گونه‌ای که نقل‌قول شد، انجام می‌دهند و کمتر در این زمینه از خدمات مددکاران اجتماعی بهره گرفته می‌شود.

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

٤-۲-۲- فقدان الگو و چشم‌انداز

تحلیل مصاحبه‌های انجام‌شده نشان می‌دهد یکی از دغدغه‌های مشارکت‌کنندگان در قالب مقولهٔ نبود یا فقدان الگو و چشم‌انداز حمایت و امر خیر دسته‌بندی می‌شود. خدمات موازی و بدون برنامه، فقدان اولویت‌بندی نیازمندان، فقدان تخصص‌گرایی در امر خیر، تمایل به اقدامات فردی و خرد، پول‌محوری و تمایل به ارائه خدمات معیشتی، محور قرار گرفتن نیازهای اقتصادی و مالی و در حاشیه قرار گرفتن توانمندسازی و آموزش، مفاهیمی‌اند که از دل مصاحبه‌ها استخراج شده‌اند. مشارکت‌کننده کد (۱) در رابطه با نحوه فعالیت‌های خیرخواهانه در مناطق حاشیه‌نشین می‌گوید:

«یکی از مشکلات انجام کار خیر در این مناطق بی‌برنامگی و موازی‌کاری هست. خیریه‌های زیادی در این مناطق فعالیت می‌کنند و بیشتر خدمات مشابهی می‌دهند که هم‌پوشانی هم دارد».

تحلیل مصاحبه‌ها نشان می‌دهد فقدان تخصص‌گرایی و عدم آموزش خیرین و افراد فعال در خیریه‌ها نشان از فقدان الگو و چشم‌انداز در این فرایند است. مصاحبه‌شونده کد (۱۴) در این خصوص می‌گوید:

«افرادی که برای فعالیت‌های خیریه به مناطق اعزام می‌شوند، باید آموزش ببینند تا بتوانند به‌خوبی با مردم رفتار کنند و ارتباط بگیرند. این فعالیت‌ها باید مسئله‌محور باشند که متأسفانه عموماً نیستند. باید ریشه‌ای مشکلات حل شوند. باید هر منطقه جداگانه مطالعه و بررسی و مسئله اصلیش استخراج شود. همچنین، لازم است خیرین گروه‌بندی شوند و تخصص‌گرایی در کار خیریه‌ها وجود داشته باشد و با هدف مشخصی کار کنند».

فرایند خدمت‌رسانی و نبود چشم‌انداز و الگوی فعالیت‌های خیرخواهانه موجب شده است برخی خیرین نسبت به فعالیت‌های خود دلسرد شوند. مصاحبه‌شونده کد (۱۰) در این خصوص می‌گوید:

«چشم‌انداز خاصی برای آینده ندارم؛ چون فکر می‌کنم کارهایی که ما انجام می‌دهیم یا سایر خیرین انجام می‌دهند، تأثیر خیلی کمی دارد و بیشتر موجب هدررفتن منابع می‌شود».

٤-۲-۳- خیریه به‌مثابهٔ مسکن

یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهند در بسیاری مواقع، فرایند خیر در مناطق حاشیه‌نشین بیشتر به دنبال نتایج کوتاه‌مدت و آنی‌اند و اغلب از نتایج بلندمدت غفلت می‌کنند؛ به طوری که «خیریه‌ها به‌مثابهٔ مسکن» عمل می‌کنند. محور قرار گرفتن مسائل معیشتی، پول‌محوری و بی‌توجهی به امر خدمت‌رسانی تخصصی، خدمت‌رسانی مناسبتی و موقت، تأکید بر دستاوردهای آنی و کوتاه‌مدت، غفلت از خودکفایی و استقلال مددجو، وعده‌های محقق‌نشده به دلیل مسائل مالی، نادیده‌گرفتن امر توانمندسازی و آموزش، ازجمله مواردی است که مصاحبه‌شوندگان به آن اشاره کرده‌اند. مصاحبه‌شونده کد (۰۷) در این خصوص می‌گوید:

«باید اقدامات با مطالعه و براساس علم صورت بگیرد، نه کارهای مقطعی و زودگذر. برخی اقدامات باعث مشکلات شده؛ مثل توزیع بسته‌های معیشتی به‌صورت ماهیانه و روتین که انتظارات کل اهالی را بالا برده و خیلی تنبل شدن».

٤-۲-٤- مناسبات و روابط خیرین و دولت

چهارمین مقوله فرعی که در قالب مقوله اصلی عوامل ساختاری و نهادی امر خیر شناسایی می‌شود، «مناسبات و روابط خیرین و دولت است». حمایت‌نکردن دولت از خیریه‌ها، بروکراسی اداری و قوانین دست‌وپاگیر، کاغذبازی، سخت‌گیری در ارائه مجوزها، عدم حمایت مالی و تخصیص بودجه دولتی، عدم تعامل سازنده با نهادها و سازمان‌های دولتی، خروج بدون بازگشت پول و سرمایه به علت بی‌توجهی به مهارت‌آموزی و توانمندسازی ازجمله مفاهیمی‌اند که از دل مصاحبه‌ها استخراج شده‌اند. مصاحبه‌شونده کد (۱۴) درخصوص نقش دولت در فرایند امر خیر می‌گوید:

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

«دولت باید نقش تسهیل‌گری داشته باشه و خیریه‌ها هم باید کاملاً مستقل باشند که کمتر گرفتار بروکراسی و فساد شوند ... دولت باید کمک کنه تا خیریه‌ها بتوانند راحت‌تر کار کنند، نه اینکه خودش وارد این فعالیت‌ها بشود و ساختار درست کنه و تصدی‌گری کنه».

یکی از چالش‌های امر خیر، فرایندهای اداری و بروکراسی است. مصاحبه‌شونده کد (۱) در این خصوص می‌گوید:

«زمانی که بخواهیم کار خدمت‌رسانی را سروسامان بدهیم و با دولت همکاری کنیم تا سرمایه و پولی که آوردیم در جای درست هزینه بشود، خیلی وقت‌ها گرفتار روند فرسایشی اداری و کاغذبازی می‌شویم و عملاً کارها سخت پیش می‌رود».

در بسیاری مواقع، افراد تحت پوشش خیریه، ممکن است از نهادها و سازمان‌های دولتی نیز حمایت‌های مالی و حمایتی دریافت کنند که این مسئله به توزیع ناعادلانه خدمات به افراد منجر می‌شود. یکی از علل اصلی این امر، بنا بر روایت مصاحبه‌شوندگان، ناشی از عدم تعامل دولت و خیرین و نبود بانک اطلاعات دقیق در این خصوص است. مصاحبه‌شونده کد (۰۸) می‌گوید:

«یکی از اشکالاتی که کارهای خیر دارند این هست که تجمیع در کارها ندارند و مؤسسات و مراکز زیادی هستند که به‌صورت جداگانه فعالیت می‌کنند و ممکن است افراد به‌صورت مشترک به این خیریه‌ها مراجعه کنند و با هر کدام از خیریه‌ها صادق نباشند و تقاضای کمک کنند. اگر سیستمی وجود داشته باشه که مشخص کنه چه افرادی به کجاها مراجعه می‌کنند، خیلی از بی‌نظمی‌ها و سوءاستفاده‌ها حل میشه؛ البته شنیدم که این سیستم وجود داره، ولی باید فراگیر و دردسترس باشه».

٤-۲-۵- بی‌اعتمادی دوسویه و عدم تعامل با ساکنان

تحلیل مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته نشان می‌دهد یکی از چالش‌های امر خیر، بی‌اعتمادی دوسویه میان خیرین و مددجویان و ساکنان است. مصاحبه‌شونده کد (۱۱) در این خصوص می‌گوید:

«خیلی وقت‌ها مشکل بی‌اعتمادی هست. اینکه نمی‌تونیم اعتماد کنیم به حرف‌هاشون. گاهی عادت کردند بزرگ‌نمایی کنند و دروغ بگن ... احساس می‌کنم این خانواده‌ها توقعاتشون بیشتر شده و راحت دروغ میگن تا کمکشون کنیم و این باعث شده ما هم از این قضیه دلخور بشیم؛ چون احساس می‌کنیم از اعتمادمون سوءاستفاده می‌کنند ... به نظرم لازمه یک اعتمادسازی دوطرفه ایجاد کنیم، هم از طرف خودمان و هم از طرف این افراد».

علاوه بر این، یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند عدم تعامل خیرین با ساکنان نیز ازجمله چالش‌ها در امر خیر است. مصاحبه‌شونده کد (۱) در این خصوص می‌گوید:

«یکی از مشکلات سمن‌ها و خیریه‌ها عدم مشارکت و منفعل‌بودن افراد محلی است؛ ولی وقتی خود محلی‌ها فعال باشند، کار حمایتی بهتر و دقیق‌تر انجام می‌شود و بهتر پیش می‌رود. مانع‌تراشی نمی‌کنند و چوب لای چرخ نمی‌گذارن».

جدول ۲- توزیع مقوله‌های اصلی و فرعی چالش‌ها و مسائل امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین

Table2- The Distribution of categories and concepts related to the challenges and issues of charity work in marginalized regions

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی	مفاهیم اولیه
ویژگی‌های درونی و منطقه‌ای	فضا و بافت مناطق حاشیه‌نشین	تکثر و تنوع قومی و فرهنگی محله، ساختار محله و زندگی شبه‌روستایی، قوم‌گرایی و قبیله‌گرایی، اختلافات فرهنگی، نامناسب‌بودن محیط زندگی، نامناسب‌بودن وضعیت بهداشت و درمان، نبود امکانات زندگی.
	درگیرشدن در دور باطل فقر و حاشیه‌نشینی	بیکاری و مشاغل فصلی، اعتیاد و مصرف مواد مخدر، عدم آگاهی و بی‌سوادی ساکنان، مهاجرین و اتباع غیرایرانی، درهم‌تنیدگی و پیچیدگی آسیب‌های حاشیه‌نشینی، اثرات تورم و گرانی، سکونتگاههای نامناسب، تداوم و گسترش فقر محلی، بازتولید فقر در مناطق حاشیه‌نشین.

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

	احساس فقر و نیازمندی درونی‌شده	تمارض به فقر و نداری، وابستگی و انفعال ساکنان، واکنش‌های طلبکارانه و انتفاعی برخی ساکنان، عدم استقلال و ترس از خودکفایی، انفعال ساکنان و واگذاری مسئولیت‌ها به خیرین، انتظار پول‌پاشی و تأمین زندگی از خیرین، عادت به دریافت کمک‌های خیرین، وابستگی به کمک‌های خیرین، ایجاد جذابیت کاذب برای مهاجرین، عدم تمایل به خروج از محله، احساس تعلق محله‌ای کاذب، قبح‌زدایی از دریافت کمک.
عوامل ساختاری و نهادی امر خیر	سیطره الگوی سنتی و مذهبی بر امر خیر	نگرش به امور خیر و انگیزه‌های خیرخواهانه، انجام کار خیر به‌مثابهٔ وظیفه دینی و مناسکی، ارضای احساس رضایتمندی و آرامش درونی، ارائه خدمات حمایتی و خیریه غیر سازمان‌یافته و مبتنی بر روابط خویشاوندی.
	فقدان الگو و چشم‌انداز	عدم استفاده صحیح از ظرفیت مددکاری اجتماعی، روش‌های سنتی تشخیص نیازمندان، فقدان اولویت‌بندی نیازمندان، برجستگی نقش معتمدین محلی در ارائه خدمات، بی‌توجهی به امر خدمت‌رسانی تخصصی، خروج بدون بازگشت پول و سرمایه به علت بی‌توجهی به مهارت‌آموزی و توانمندسازی.
	خیریه به‌مثابه مسکن	پول‌محوری و تمایل به ارائه خدمات معیشتی، محور قرار گرفتن نیازهای اقتصادی و مالی، در حاشیه قرار گرفتن توانمندسازی و آموزش، فقدان رویکرد توانمندسازی، خدمت‌رسانی مناسبتی و موقت، تأکید بر دستاوردهای آنی و کوتاه‌مدت، غفلت از خودکفایی و استقلال مددجو، تمایل به اقدامات فردی و خرد.
	مناسبات و روابط خیرین و دولت	عدم حمایت دولت از خیریه‌ها، بروکراسی اداری و قوانین دست‌وپاگیر، کاغذبازی، سخت‌گیری در ارائه مجوزها، عدم حمایت مالی و تخصیص بودجه دولتی، عدم تعامل سازنده با نهادها و سازمان‌های دولتی.
	بی‌اعتمادی دوسویه و عدم تعامل با ساکنان	بی‌اعتمادی دوسویه، وعده‌های محقق‌نشده به دلیل مسائل مالی، ناامیدی از تغییر اوضاع و احساس بی‌ثمری عمل خیرخواهانه.

۵- نتیجه‌گیری

حاشیه‌نشینی به دلیل مشکلات و مسائل فراوان، از معضلات مهم جوامع بشری محسوب می‌شود و ساکنان آن اغلب به دلیل محرومیت و فقر گستردهٔ این مناطق و نیز محرومیت‌های اجتماعی، اقتصادی، بهداشتی و درمانی با آسیب‌های اجتماعی عدیده‌ای مواجه‌اند که همواره آنها را در معرض آسیب‌پذیری مضاعف قرار می‌دهد. مسئله‌ای که موجب شده است تا این مناطق و ساکنان آن، شایان توجه و عنایت متولیان امور خیریه و گروههای خیرین داوطلب و نیز سازمان‌های مردم‌نهاد قرار گیرند و طیف وسیعی از برنامه‌ها و اقدامات حمایتی خود را معطوف به ارائه خدمات به مناطق حاشیه‌نشین و ساکنان آن کنند. در پژوهش حاضر، تلاش شده است تا با تجزیه‌وتحلیل ۱۷ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با افرادی که تجربه انجام فعالیت‌های خیرخواهانه و عضویت در نهادها، مؤسسات، مراکز خیریه را داشته‌اند، چالش‌ها و مسائل انجام امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین مطالعه شوند. درمجموع، یافته‌های این تحقیق نشان دادند چالش‌ها و مسائل امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین در دو مقوله اصلی «ویژگی‌های درونی و منطقه‌ای» و «عوامل ساختاری و نهادی امر خیر» دسته‌بندی می‌شوند.

یافته‌ها نشان دادند «فضا و بافت مناطق حاشیه‌نشین» و «درگیرشدن در دور باطل فقر و حاشیه‌نشینی» حاکی از شرایط محیطی زندگی در این مناطق است. نکته جالب توجه آنکه بیشتر افراد مصاحبه‌شونده، علاوه بر انجام امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین، تجربه فعالیت در سایر مناطق کشور، به‌ویژه مناطق کم‌برخوردار و محروم شهری و روستایی را داشتند. با این

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

وصـف، تقریباً همگی آنها بر این نکته تأکید داشـتند که مسـائل و چالش‌های سـاکنان مناطق حاشـیه‌نشـین به‌مراتب بیشـتر و پیچیده‌تر از سایر مناطق است؛ زیرا در بسیاری از این مناطق طیف وسیعی از آسیب‌ها و مسائل مشاهده می‌شود که درهم‌تنیده شـده‌اند و در کنار فقر و فرهنگ فقر، مهاجرت و سـایر آسـیب‌ها، چرخه محرومیت و دور باطل فقر و آسـیب‌های اجتماعی را در بین ساکنان به وجود آورده است. این درهم‌تنیدگی آسیب‌ها چالش‌ها و مسائلی را برای اعمال خیرخواهانه به وجود آورده که مهم‌ترین آن ابهام در فهم مسـائل و ناتوانی در شـناسـایی اولویت‌ها اسـت. نتایج این تحقیق با نظریه فرهنگ فقر (Lewis, 1998) و نظریه تله محرومیت (چمبرز، ۱۳۷۷) که به‌عنوان چارچوب مفهومی این پژوهش انتخاب شده بودند، نیز تطابق دارند که بر عواملی تأکید دارند که موجب گرفتارماندن افراد حاشیه‌نشین در طیف وسیعی از محرومیت‌ها و مسائل شده‌اند.

براسـاس یافته‌های این پژوهش، «احسـاس فقر و نیازمندی درونی‌شـده» موجب شـده اسـت تا عده زیادی از سـاکنان این مناطق نسـبت به زندگی در این مناطق و دریافت کمک‌های خیرین وابسـته شـوند و به‌نوعی به این کمک‌ها عادت کنند. نکته حائز اهمیت اینکه در بسیاری مواقع، ساکنان مناطق حاشیه‌نشین، به علت توزیع مواد غذایی، سبدهای کالا و کمک‌های خیرین و عدم توزیع هدفمند کمک‌ها، به زندگی در این مناطق نه‌تنها وابسـته می‌شـوند و خودکفا نمی‌شـوند، ممکن اسـت موجب تشـویق به مهاجرت اقوام و بسـتگان خود به این مناطق شـوند و این مسـئله به پایداری و ایسـتایی چرخه فقر و محرومیت و افزایش جمعیت مناطق حاشیه‌نشین و درواقع بازتولید فقر و حاشیه‌نشینی منجر شود.

«عوامل سـاختاری و نهادی امر خیر» مقوله اصـلی دیگری اسـت که بر چالش‌ها و مسـائل امر خیر در مناطق حاشـیه‌نشـین دلالت دارد و دربردارندۀ مقوله‌های فرعی «سـیطره الگوی سـنتی و مذهبی بر امر خیر»، «فقدان الگو و چشـم‌انداز»، «خیریه به‌مثابۀ مسـکن»، «مناسـبات و روابط خیرین و دولت» و «بی‌اعتمادی دوسـویه و عدم تعامل با سـاکنان» اسـت. یافته‌های این تحقیق نشـان می‌دهند در بسـیاری مواقع تحت‌تأثیر سـیطره الگوی سـنتی و مذهبی، هدف از انجام امور خیر، رضـایت فردی و آرامش معنوی از عملکرد اسـت تا حمایت و رسـیدگی به افراد محروم؛ از این رو، نتیجه عمل چندان حائز اهمیت نیسـت که منجر به توانمندی و خودکفایی افراد شود. بسیاری از خیرین ممکن است دستیابی به نفع آنی و دستاوردهای کوتاه‌مدت را بر اقدامات بلندمدت و توانمندسـازی ترجیح دهند. این در حالی اسـت که در حال حاضـر، در بسـیاری از کشـورهای دنیا خدمات حمایتی و کمک به افراد محروم و آسـیب‌دیده اجتماعی، سـازمان‌دهی و در قالب خدمات مددکاری اجتماعی ارائه می‌شـوند. علاوه بر این، یافته‌های پژوهش نشـان دادند موضـوع اعتماد میان خیرین و سـاکنان محلی موضـوع با اهمیتی اسـت که با عنوان مقوله «بی‌اعتمادی دوسـویه و عدم تعامل با سـاکنان» دسـته‌بندی شـده و ازنظر افراد مشـارکت‌کننده موضـوعی چالش‌آفرین در فرایند انجام امور خیر اسـت؛ بااین‌حال، به نظر می‌رسـد این یافته تحقیق با توجه به اهمیتی که دارد، نیاز به بررسـی دقیق‌تر داشـته باشـد تا بتوان با اسـتفاده از ظرفیت‌های محلی و افزایش اعتماد در کاهش مسـائل مناطق حاشـیه‌نشـین ازطریق امور خیر موفق‌تر عمل کرد. همچنین، یافته‌ها نشـان می‌دهند خیرین چالش‌هایی نیز در مناسـبات و روابط با دولت دارند و در بسـیاری مواقع ممکن اسـت با عدم حمایت‌های قانونی و دولتی، فرایند دسـت‌وپاگیر بروکراسـی اداری و کاغذبازی و نیز عدم ارتباط با نهادها و سازمان‌های حمایتی دولتی مواجه باشند.

یافته‌های این پژوهش نشـان دادند اقدامات «خیریه به‌مثابۀ مسـکن» و «فقدان الگو و چشـم‌انداز» در ارائه خدمات حمایتی ازجمله چالش‌های نهادی و سـاختاری در فرایند امور خیر در مناطق حاشـیه‌نشـین هسـتند. نکته حائز اهمیت در این یافته، مغفول‌ماندن امر توانمندسـازی سـاکنان مناطق حاشـیه‌نشـین و غفلت از امر آموزش و درنهایت، اسـتقلال و خودکفایی افراد نیازمند اسـت؛ به طوری که بنا بر روایت تقریباً تمامی افراد مصـاحبه‌شـونده، عده زیادی از افراد توقع دریافت خدمات مالی و

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

معیشـــتی از خیرین دارند. درحقیقت، به‌جای اینکه به افراد ماهیگیری یاد بدهند، ماهی می‌دهند؛ به این شـــکل افراد وابســـته می‌شوند و ضمن اینکه تلاشی برای خروج از چرخه فقر و ناتوانی نمی‌کنند، حمایت، به‌ویژه حمایت‌های مالی را وظیفه دولت و گروههای خیریه می‌دانند.

درمجموع، بافته‌های این تحقیق بر این موضـوع دلالت دارد که مؤسـســه‌های خیریه و فعالیت‌های خیرخواهانه در کشـور نیازمند بازنگری و اصـلاح اسـت؛ زیرا این قبیل فعالیت‌ها در حال حاضـر بیش از آنکه منجر به محرومیت‌زدایی شـود، بازتولید فقر و حاشیه‌نشینی کرده است که این روند ضمن ایجاد چالش‌هایی برای افراد خیر و مؤسسات خیریه، ممکن است ادامه آن موجب ایجاد آسیب‌های اجتماعی بیشتری در این مناطق شود؛ از این رو، لازم است در فرایند امور خیر به اقدامات تخصصی و تخصـــص محور، بهره‌مندی از فعالیت‌های مددکاری اجتماعی و تدوین الگو و چشـــم‌انداز و نیز توجه به بافت مناطق حاشـیه‌نشـین و ارائه خدمات بلندمدت در سـایه بهبود مناسـبات فی‌مابین خیرین و سـاکنان محلی و مسـئولان منطقه، توجه بیشتری شود.

منابع فارسی

بهار، م .، و فروغی، م. (۱۳۹۷). «واکاوی نقش خیریه‌ها در تولید و تداوم فقر زنانه»، *فصلنامه زن در توسعه و سیاست*، *۱۶* (۱)، ۲۷-۴۹.

چمبرز، ر. (۱۳۷۷). *توسعه روستایی و اولویت‌بخشی به فقرا*، ترجمه مصطفی ازکیا، تهران: دانشگاه تهران.

خوش قامت، م.، و پارسازاده، ن. (۱۳۹۵). «بررسی جامعه‌شناختی رابطه حاشیه‌نشینی، فرهنگ فقر و امنیت اجتماعی در نقاط شهری ایران (موردمطالعه شهر همدان)»، *نشریه مطالعات فرهنگی پلیس*، ۳(۴)، ۵۷-۸۱.

درویشی، ی. (۱۳۹۳). «حاشیه‌نشینی و نقش آن در بروز و گسترش مواد مخدر و اعتیاد (مطالعه موردی: شهر اردبیل)»، *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، *۴۶* (۸۹)، ۶۰۳-۶۱۴.

رازقی، ن.، و لطفی خاچکی، ب. (۱۳۹۷). «تحلیل جامعه‌شـــناختی چالش‌های بقا و پایداری ســـازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه آسیب‌های اجتماعی، با تأکید بر رابطه آنها با دولت»، *فصلنامه جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، *۵* (۱۱)، ۹۳-۱۲۲.

ربانی، ر.، وارثی، ح. ر.، عریضی، ف.، و حسینی، م. ر. (۱۳۸۵). «بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری مسئله حاشیه‌نشینی و پیامدهای اجتماعی آن در شهر اهواز»، *مجله جغرافیا و توسعه*، ۴(۷)، ۸۸-۱۱۴.

زاهدی اصل، م. (۱۳۸۸). *مبانی مددکاری اجتماعی*، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.

سیدحسین زاده یزدی، س. (۱۳۹۹). «بررسی علل و پیامدهای حاشیه‌نشینی در کلان‌شهرهای کشور: بررسی موردی حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر مشهد»، *فصلنامه راهبرد توسعه*، *۱۶* (۶۴)، ۳۲-۶۶.

عبدی، ع.، کرمی، ت.، و مستجابی سرهنگی، ح. (۱۳۹۶). «تبیین مفهومی پیامدهای امنیتی حاشیه‌نشینی شهری و مسئله تعلق مکانی»، *فصلنامه انتظام اجتماعی*، ۹(۴)، ۱۶۷-۲۰۰.

عنبری، م.، و بقایی، س. (۱۳۹۳). «ارتباط فرهنگ فقر و آسـیب گرایی زنان حاشـیه‌نشـین شـهری (موردمطالعه، منطقه دیزج شـهر همدان)»، *فصلنامه توسعه روستایی*، *۶* (۲)، ۲۰۹-۲۳۲.

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

کرسول، ج. (۱۳۹۴). *پویش کیفی و طرح پژوهش، انتخاب از میان پنج رویکرد (روایت‌پژوهی، پدیدارشناسی، نظریه داده‌بنیاد، قوم‌نگاری و مطالعه موردی)*، ترجمه حسین دانایی‌فرد و حسین کاظمی، تهران: انتشارات صفار.

لطفی، ب. (۱۳۹۸). «مطالعه چالش‌های فراروی سمن‌های حمایتی برای مداخله در مسائل اجتماعی و بهبود وضعیت اقشار آسیب‌پذیر»، *فصلنامه جامعه‌پژوهی فرهنگی*، پژوهشگاه علوم‌انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۰(۴)، ۴۹-۷۶.

لوزیک، د. (۱۳۸۸). *نگرشی نو در تحلیل مسائل اجتماعی*، ترجمه سعید معید فر، تهران: انتشارات امیرکبیر.

کرمی، م.، سوخکیان، م.ع.، و فرهادی، پ. (۱۳۹۸). «بررسی و ارزیابی عملکرد انواع سازمان‌های مردم‌نهاد در ایران»، *فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان*، ۷(۳)، ۴۷۲-۴۹۹.

محمدپور، ا. (۱۳۹۰). *روش تحقیق کیفی ضد روش ۱ منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی*، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.

میرحسینی، ز.، بوربور، ز.، صمصامی، م.، احمدی، ن.، و اختری، ز. (۱۳۹۹). «چالش‌های زندگی روزمره زنان حاشیه‌نشین شهر تهران (مطالعه کیفی)»، *مطالعات راهبردی زنان*، ۲۲(۸۹)، ۷-۳۶.

نصر اصفهانی، ر.، صفاری، ب.، و غفاریان، س. (۱۳۹۵). «بررسی علل اقتصادی حاشیه‌نشینی با استفاده از اثر درمان (مطالعه موردی شهر اصفهان)»، *فصلنامه اقتصاد شهری*، ۱(۱)، ۱-۱۶.

نقدی، ا.، و زارع، ص (۱۳۹۱). «حاشیه‌نشینی به‌مثابه آپاندیسیت شهری (موردمطالعه: جعفرآباد کرمانشاه)»، *فصلنامه علمی‌پژوهشی برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۲(۵)، ۶۵-۸۱.

References

Abdi, A., Karami, T., and Mostajabi, H. (2017). Conceptual explanation of the security consequences of urban marginalization and the issue of spatial belonging. *Social Discipline Quarterly*, *9* (4), 167-200. [In Persian]

Anbari, M., and Baghai, S. (2014). Culture of poverty and deviant behavior of marginalized urban wome. *journal of Community Development*, *6* (2), 209-232. [In Persian]

Bahar, M., and Foroughi, M. (2018). The role of charities in the production and continuation of women's poverty. *Woman in Development & Politics*, *16*(1), 27-49. doi: 10.22059/jwdp.2018.240650.1007268. [In Persian]

Chambers, R. (1998). rural development; Giving priority to the poor. Translated by Mustafa Azkia, Tehran: University of Tehran. [In Persian]

Creswell, J. (2018). Qualitative survey and research design, choosing among five approaches (narrative research, phenomenology, data base theory, ethnography and case study), translated by Hossein Danaeifard and Hossein Kazemi, Tehran: Safar Publications. [In Persian]

Darvish, Y. (2014). Marginalization and Its Role in the Emergence and Spread of Drug Abuse and Addiction (Case Study: Ardabil). *Human Geography Research*, *46* (89), 603-614. [In Persian]

Das, S., Mitra, A., and Kumar, R. (2017). Do neighbourhood facilities matter for slum housing? Evidence from Indian slum clusters. *Urban Studies*, *54* (8), 1887-1904.

Giddens, A. (2001). *Sociology*, *UK*: Cambridge Polity Press.

Hosseinzadeh Yazdi, S. (2020). Investigating the causes and consequences of marginalization in the metropolis of the country (case study: marginalization in the metropolis of Mashhad. *Development strategy*,*16* (64), 32- 66. [In Persian]

Huang, S. M. (2019). Social Welfare for Marginal Ethnic Groups: Chinese NGOs in Southwest China. *International Journal of Business Anthropology Vol*, *8* (2), 1-104.

Karami, M., Sokhakian, M., and Farhadi, P. (2019). Investigating and Evaluating the Performance of Various NGOs in Iran. *Quarterly Journal of The Macro and Strategic Policies*, *7* (3), 472-499. [In Persian]

Karns, M. P. (2016). *Nongovernmental organization*. Encyclopædia Britannica.

Lang, S. (2012). *NGOs, civil society, and the public sphere*. Cambridge University Press.

Latif, M. B., Irin, A., and Ferdaus, J. (2016). Socio-economic and health status of slum dwellers of the Kalyanpur slum in Dhaka city. *Bangladesh Journal of Scientific Research*, *29* (1), 73-83.

Lewis, O. (1998). *The culture of poverty*. Society, *35* (2), 7-9.

Lotfi khachaki, B. (2020). study of challenges of social problems intervention to help vulnerable groups in supporting NGOs. *Journal of Sociological Cultural studies*, *10* (4), 47-73. [In Persian]

Luzik, D. (2008). A new approach in the analysis of social issues, translated by Saeed Moeed Far, Tehran: Amirkabir Publications. [In Persian]

Mirhosseini, Z., Boorboor, Z., Samsami, M., Ahmadi, N., and Akhtar, Z. (2020). Challenges of daily life of marginalized women in Tehran, a qualitative study. *Women's Strategic Studies Journal*, *22* (89), 1-36. [In Persian]

Mohammadpour, A. (2011). Qualitative research method against method 1, logic and design in qualitative methodology, Tehran: Sociologists Publications. [In Persian]

Nasresfahani, R., Saffari, B., and Ghaffarian, S. (2016). Studying the Economic Causes of Marginalization Using Treatment Effect (Case Study: Isfahan City). *Journal of urban economics*, *1* (1), 1-16. [In Persian]

Naghdi, A., and Zare, S. (2012). Marginalization as urban appendicitis (case study: Jafarabad-Kermanshah). *Journal of regional planning*, *2* (5), 65- 81. [In Persian]

O'Sullivan, K. (2022). NGOs and development: Small is beautiful?. In *The Routledge Handbook on the History of Development* (pp. 234-249). Routledge.

Parsazadeh, N., and Khoshghamat, M. (2016). Sociological study of the relationship between marginalization, culture of poverty and social security in urban areas of Iran (Study case: Hamadan city). *Journal of Police cultural studies, 4* (11), 57- 81. [In Persian]

Rabbani, R., Arizi, F., Varesi,H., and Hosseini., M. (2006). The Study of Important Factors in Suburbanization Problem and its Social Consequences on Ahvaz City. *Geography and Development*, *4* (7), 89-114. [In Persian]

Razeghi, N., and Lotfi Khachaki, B. (2018). A Sociological Analysis on the Survival Challenges and Sustainability of NGOs Active in Social Problems: With an Emphasis on Their Relationship with the State. *Bquarterly Journal of Social Institutions, 5* (11), 97-12. [In Persian]

Silverman, D. (2013). Doing qualitative research: A practical handbook. Sage Publication Limited.

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028

http://dx.doi.org/ 10.22108/ecs.2022.135360.1028